

Spis treści

Maria Kasprzycka, *Wstęp*, s. 5.

Grzegorz Stasielowicz, [Stanowisko nr 3 w Gronowie Górnym \(gm. Elbląg\). Sprawozdanie z badań, s. 9.](#)

Rafał Panfil, [Uwagi na temat Truso i jego zaplecza w świetle źródeł, s. 33.](#)

Marek F. Jagodziński, [Wikiński talizman z Truso, s. 73.](#)

Piotr Adamczyk, [Pionki do gier planszowych w zbiorach Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu, s. 81.](#)

Grażyna Nawrońska, [Uwagi o średniowiecznym rzemiośle elbląskim, s. 87.](#)

Ewa Trocka, [Próba analizy nowożytnych kafli piecowych z badań archeologicznych na terenie Starego Miasta w Elblągu w latach 1996-1997, s. 107.](#)

Joanna Fonferek, [Kafle z ulicy Bednarskiej na Starym Mieście w Elblągu, s. 123.](#)

Mirosław Marcinkowski, [Naczynia angobowane z Miechocina odkryte na Starym Mieście w Elblągu, s. 141.](#)

Urszula Sieńkowska, [Naczynia fajansowe z Delft z badań archeologiczno-architektonicznych Starego Miasta Elbląga krótka charakterystyka, s. 159.](#)

Jerzy Domino, [Plan Elbląga z roku 1808 ze zbiorów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu, s. 169.](#)

Małgorzata Gizińska, [Elbląski zbiór gipsowych odlewów gemm z kolekcji barona Philipa von Stosch, s. 177.](#)

Krystyna Laskowska, [Zbiory etnograficzne w Muzeum Archeologiczno-Historycznym w Elblągu, s. 187.](#)

Anna Grzelak, [Fotografia elbląska przed rokiem 1960, s. 193.](#)

Marek F. Jagodziński, *Dziedzictwo kulturowe w programie LAGOMAR. Projekty zrealizowane przez Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu*, s. 207.

Ewa Trocka, *Z dziejów elbląskiego muzeum, czyli kronikarska opowieść o działalności wystawienniczej, edukacyjnej i promocyjnej mah w 2008 i pierwszej połowie 2009 roku*, s. 211.

STRESZCZENIA

Grzegorz Stasielowicz

Stanowisko nr 3 w Gronowie Górnym, gm. Elbląg – sprawozdanie z badań

Stanowisko nr 3 w Gronowie Górnym (osada) zostało odkryte w trakcie badań AZP, w 1984 roku, na obszarze nr 16-51. Osada jest położona na pograniczu dwóch jednostek fizjograficznych: Żuław Wiślanych i Wysoczyzny Elbląskiej, na niewielkim pagórku. Prace wykopaliskowe przeprowadzono w 2004 roku, w związku z robotami ziemnymi przy budowie tzw. Wężła Wschód. Przebadano teren o powierzchni około 20 arów, który obejmuje zachodni skraj stanowiska, a w trakcie eksploracji odsłonięto 25 obiektów. W tej części osady nie zaobserwowano jasno wydzielającej się warstwy kulturowej.

Rafał Panfil

Uwagi na temat Truso i jego zaplecza w świetle źródeł

Wysoczyzna Elbląska i Nizina Braniewska, czyli tereny między prawobrzeżnym ujściem Wisły a rzeką Pasłęką, były penetrowane i zamieszkałe przez różne ludy germańskie już od młodszego okresu przedrzymskiego, o czym świadczą miejscowe hydronimy i toponimy, takie jak nazwy rzeki Elbląg (Ilfing), jeziora Družno, Wysoczyzny Elbląskiej, czy wreszcie nazwa samego Truso, które pochodzą z języków germańskich. Osadnictwo kultury oksywskiej, wielbarskiej, grupy elbląskiej, czy skandynawskich mieszkańców Truso jest bezspornie potwierdzone przez archeologię, choć te zjawiska kulturowe wymagają dalszych intensywnych badań. Truso powstało w specyficznej strefie nadgranicznej, na terytorium o specjalnym statusie, noszącym nazwę „ziemia pokoju, rozejmu, wiary, przymierza”. Nie był to wybór przypadkowy, gdyż miejscowa ludność miała najprawdopodobniej po części korzenie skandynawskie, jako potomkowie ludności kultur oksywskiej i wielbarskiej oraz przybyłych z Gotlandii w okresie wędrówek ludów grup Gautów. Razem z przybyłą z terenów Sambii ludnością estyjską stworzyli oni w kraju o nazwie Witland swoistą federację, którą można identyfikować ze znanymi ze

źródeł pisanych Vidiwariami oraz Estami. W tej mieszance etnicznej wytworzyła się uprzywilejowana kasta konnych wojowników, wolnych mężczyzn, zwanych Witingami. W takim środowisku nowi przybysze ze Skandynawii w VIII wieku założyli osadę nad jeziorem w Ziemi Truso, która oprócz centrum handlu dalekosiężnego była też ośrodkiem władzy, miejscem zgromadzeń i praktykowania kultu oraz jednym z najważniejszych skandynawskich centrów handlowo – rzemieślniczych ówczesnej Europy.

Marek F. Jagodziński

Wikiński talizman z Truso

Podczas badań wykopaliskowych prowadzonych w strefie portowej Truso w roku 2007 odkryto zespół zabytków składający się z dwóch brązowych rozdzielaczy pasa złożonych w formę medalionu, wewnątrz którego znajdował się srebrny pierścień. Znaleziono go w układzie, jaki został mu nadany przez właściciela-użytkownika. Czytelne jest zarówno czysto funkcjonalne przeznaczenie poszczególnych jego elementów, jak również ich symboliczne znaczenie. Obie sfery znaczeniowe tych przedmiotów są ściśle z sobą powiązane. Autor interpretuje to znalezisko jako talizman-amulet, mający swoje odniesienie do wierzeń, zwyczajów i symboliki okresu wikińskiego, dla których wiele przykładów można znaleźć w mitologii i sagach skandynawskich.

Piotr Adamczyk

Pionki do gier planszowych w zbiorach Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu

Artykuł, ten stanowi próbę pierwszego zebrania informacji o pionkach do gier planszowych w zbiorach Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu. Trzy główne dziedziny zainteresowania – Wikingowie, Goci i średniowieczne miasto są reprezentowane w dużych zbiorach zabytków. Wśród nich są również pionki do gier planszowych. Najwięcej pochodzi z wikińskiej osady Truso, gdzie znajdowane pionki można podzielić na kilka grup. Pionki do różnych gier, takich jak do gry współcześnie znanej jako backgammon, warcaby, alquerque czy

szachy znajdowane są również podczas badań średniowiecznego Starego Miasta.

Artykuł ten został zaprezentowany w kwietniu 2008 r. podczas Board Games Studies Colloquium XI w Lizbonie, międzynarodowym spotkaniu specjalistów (historyków, muzealników, badaczy, kolekcjonerów, wynalazców, miłośników gier i producentów) zajmujących się badaniem gier planszowych.

Grażyna Nawrołska

Uwagi o średniowiecznym rzemiośle elbląskim

Artykuł omawia na podstawie źródeł archeologicznych i historycznych rozwój rzemiosła w średniowiecznym Elblągu. Pierwsi rzemieślnicy pojawili się jeszcze przed otrzymaniem oficjalnego dokumentu lokacyjnego i zajmowali się przede wszystkim zaspokajaniem podstawowych potrzeb mieszkańców. Przyjmuje się, że w XIII wieku rzemieślnicy nie łączyli się jeszcze w formy organizacyjne.

Największy rozkwit średniowiecznego, elbląskiego rzemiosła nastąpił w XIV wieku, co wiązało się także z pojawieniem się nowych specjalizacji. W zachowanej Księdze Miejskiej Elbląga z lat 1330-1360 wymienionych jest ponad 30 różnych rzemiosł, a w nieco późniejszej Elbląskiej Księdze Wojennej (z 1385 roku) – 18 korporacji rzemieślniczych.

Bogate źródła archeologiczne, pozyskane podczas prac archeologicznych, potwierdzają funkcjonowanie wielu zawodów już od początku miasta. Są to przede wszystkim garncarstwo, szewstwo, rogownictwo, rzemiosła związane z obróbką metali, czy szeroko pojętą obróbką drewna. Dla niektórych z nich odkryto miejsca produkcji (piec garncarski, pozostałości pracowni rogowiarskich), dla innych miejsca handlu, potwierdzone źródłowo (szewstwo) lub jedynie rejony produkcji (wytwórczość skórnicza). Dla innych rzemiosł dysponujemy, odkrywaniem w obrębie całego miasta, różnorodnymi narzędziami i gotowymi wyrobami rzemieślników elbląskich, prezentowanymi w powyższym opracowaniu.

Ewa Trocka

Próba analizy nowożytnych kafli piecowych z badań archeologicznych na terenie Starego Miasta w Elblągu w latach 1996-1997.

Przedmiotem opracowania jest zbiór kafli i ich fragmentów pozyskany z badań archeologicznych, prowadzonych na terenie Starego Miasta w Elblągu, w latach 1996-1997. Wykopy założono w południowo-zachodniej części kwartału, przy ulicach Św. Ducha i Wodnej. Prezentowany zbiór liczy 897 kafli i ich fragmentów. Wyróżniono w nim egzemplarze wypełniające, gzymsowe, fryzowe oraz listwy piecowe. Z powodu dużego rozdrobnieniem materiału, szczegółowej analizie poddano 170 fragmentów. Tłem dla analizy zespołu kaflowego był kontekst historyczny, w jakim materiał ten można osadzić. Na podstawie analizy makroskopowej stwierdzono, iż do produkcji kafli gzymsowych i fryzowych użyto gliny żelaziste w 99%. Następnie analizie poddano inne cechy technologiczne kafli tj. odciski palców czy odciski tkanin. Wszystkie egzemplarze posiadały komorę otwartą. Zły stan techniczny i mały stopień zachowania komór kafli gzymsowych i fryzowych nie pozwolił na przeprowadzenie analizy komór i kształtu ich krawędzi, a jedynie sposobu połączenia komory z licem. Większość ze zbioru kafli gzymsowych i fryzowych pokryta była szkliwem.

Joanna Fonferek

Kafle z ulicy Bednarskiej na Starym Mieście w Elblągu

Niniejszy tekst traktuje o zbiorze 748 fragmentów kafli oraz całych egzemplarzy, pozyskanych w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na Starym Mieście w Elblągu, na parcelach znajdujących się przy ulicy Bednarskiej 9, 10, 14, 16 oraz 22-24. Omawiane kafle zostały wytoczone na kole oraz wykonane w matrycach (85 %) i obejmują wszystkie grupy kafli. Ich chronologię określono na XV-XX wiek.

Ulica Bednarska była jedną z najważniejszych ulic Starego Miasta, którą zamieszkiwali najbogatsi mieszkańcy: kupcy, rajcy, browarnicy, a także w niewielkiej liczbie rzemieślnicy.

W opracowaniu zostały przedstawione kafle będące przedmiotem pracy magisterskiej, nie publikowane wcześniej, za wyjątkiem średniowiecznych kafli półcylindrycznych przesłoniętych

maswerkami oraz renesansowego fragmentu kafla z wizerunkiem św. Katarzyny. Pozostałe podzielono chronologicznie, a także zwrócono uwagę na ich funkcję, którą pełniły w piecu. W pierwszej części artykułu uwagę poświęcono kaflom toczonym na kole (15 % całego zbioru), zarówno szkliwionym jak i nie szkliwionym. Na podstawie licznych analogii oraz datowania stratygraficznego ich chronologię określa się zarówno na XV wiek oraz szeroko pojęty okres nowożytny.

Kolejną grupą są kafle półcyldryczne, przesłonięte maswerkami. Stanowią one wyjątek ze względu na brak analogii z terenów Polski (oprócz Torunia), a ich najbliższym odpowiednikiem są kafle z Berna (Szwajcaria) datowane na I. połowę XVI wieku.

Ostatnią, najliczniejszą grupą, są kafle formowane w matrycach, zaczynając od renesansu aż do początku XX wieku. Ich różnorodność stylistyczna świadczy o dekoracyjności pieców, w których były umieszczane oraz o wysokim poziomie artystycznym elbląskiego rzemiosła.

Podsumowując, artykuł ten przede wszystkim ma na celu zaprezentowanie poszczególnych rodzajów kafla oraz służy jako materiał porównawczy dla dalszych studiów nad rzemiosłem garncarskim i kaflarskim.

Mirosław Marcinkowski

Naczynia angobowane z Miechocina odkryte na Starym Mieście w Elblągu

W opracowaniu zaprezentowane zostały misy i talerze wytworzone w Miechocinie, a odkryte w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na Starym Mieście w Elblągu. Miechocin, dziś dzielnica Tarnobrzega, był od końca XVI lub początku XVII wieku znaczącym ośrodkiem wytwórczości garncarskiej. Jego produkcja, naśladująca majoliki, zdobyła znaczną popularność w regionie, a także była eksportowana do innych ośrodków. Upadek tego ośrodka należy datować, na podstawie analizy odkrytych tam fragmentów naczyń, na koniec XVIII wieku.

W Elblągu odkryto naczynia dekorowane w różny sposób, jednak są to wyłącznie talerze i misy. Do najstarszych, datowanych na 1. połowę XVII wieku należy zaliczyć naczynia zdobione „rybią łuską”, umieszczoną w medalionach malowanych na dnach naczyń. Na podobny okres, prawdopodobnie lata 30. XVII wieku, datowane są naczynia zdobione wizerunkami postaci, odzianymi w polskie stroje szlacheckie. Inna grupa, jak dotychczas najliczniejsza z odkrytych w Elblągu, to talerze i misy dekorowane tzw. „marmurkiem”, których chronologię należy określić

na około połowę XVII wieku. Natomiast na 2. połowę tego samego stulecia należy zaliczyć naczynia, które zostały ozdobione rzędami „rybiej łuski” na ich kołnierzach oraz motywami roślinno-kwiatowymi. Najmłodszymi naczyniami, datowanymi na przełom XVII i XVIII, a może nawet na początek XVIII wieku, są trzy miski o deseniu mocno stylizowanym roślinno-kwiatowym, malowanym jednym kolorem.

Analiza porównująca miejsce odnalezienia naczyń miechocińskich w Elblągu z informacjami na temat statusu majątkowego właścicieli parcel mieszczańskich, pozwoliła ustalić, że najczęściej nabywcami tych naczyń byli średniozamożni elblążanie, którzy posiadali najczęściej tylko jedną nieruchomość w mieście.

Urszula Sieńkowska

Krótką charakterystyką naczyń fajansowych z Delft z badań archeologiczno-architektonicznych Starego Miasta Elbląga

Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej i jest wstępną charakterystyką naczyń fajansowych wytwarzanych w Delft, pozyskanych w trakcie badań archeologicznych na terenie Starego Miasta w Elblągu. Przedstawiono w nim pokrótce występujące formy naczyń i typy dekoracji. Zaprezentowane obiekty zostały wybrane w taki sposób, by zilustrować główne nurty w zdobnictwie naczyń tego typu, odnajdywanych na terenie Elbląga oraz ukazać różnorodność występujących form. Obiekty zostały dokładnie opisane pod względem formy, zdobnictwa i sposobu wykonania. Wyjaśniono znaczenie pojawiających się na naczyniach symboli, które choć w sztuce chińskiej nie pozostają bez znaczenia, w produkcji holenderskiej były bezmyślnie kopiowane.

Jerzy Domino

Plan Elbląga z 1808 roku ze zbiorów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu.

Przejęcie Elbląga przez Prusy w wyniku I rozbioru Polski w 1772 roku spowodowało m.in. potrzebę dokładnej inwentaryzacji pozyskanych zasobów. Systematyczna rozbiórka fortyfikacji miejskich oraz rozwój przestrzenny miasta, jaki dokonał się w ostatniej ćwierci XVIII i na pocz. XIX w., przede wszystkim zaś zmiana systemu fiskalnego, wymagały uaktualnienia planów Elbląga i dokonania nowego, dokładnego pomiaru jego obszaru. Pierwszym był plan T. Hermanna: z 1782 r. (nieskończony). Był to też jeszcze obraz miasta jedynie w obrębie fortyfikacji bastionowych bez przedmieść, a istotnym *novum* były naniesione aktualne zmiany przestrzenne na tym obszarze. Niezwykle cenne były plany całego miasta wykreślone przez geometrę, architekta, budowniczego miejskiego Bernarda Emanuela Friedericiego, korygowane następnie przez kolejnego miejskiego budowniczego - Manteuffla. Plany te przedstawiały Elbląg w okresie intensywnych prac, które doprowadziły m.in. do uformowania się nowego centrum – Nowego Rynku, przebicia nowych ulic, częściowego zasypania odcinków fos. Cechuje je przede wszystkim wiarygodne przedstawienie przedmieść bliższych i dalszych, a także ukazanie zagospodarowania terenów niezabudowanych. Na niektórych planach naniesione zostały nazwy ulic i toponimia mniejszych fragmentów miasta, a na trzech planach także nazwiska właścicieli gruntów. Plany te zachowały się w zbiorach Archiwum Państwowego w Gdańsku (cztery), Geheime Staatsarchiv w Berlinie (dwa) oraz jeden w Muzeum Archeologiczno – Historycznym w Elblągu (reprodukowany na wyklejce).

Małgorzata Gizińska

Elbląski zbiór gipsowych odlewów gemm z kolekcji barona Philipa von Stosch

W zbiorach Muzeum Archeologiczno–Historycznego w Elblągu znajduje się interesująca kolekcja gipsowych odlewów gemm, pochodząca najprawdopodobniej z 1. połowy XIX wieku. Zbiór liczy ponad 900 obiektów, umieszczonych w sześciu szufladkach, w drewnianej skrzynce,

stylistycznie nawiązującej do mebli biedermeierowskich. Gipsowe odlewy wklejone zostały do poszczególnych szufladek i zaopatrzone w numery porządkowe. Zbiór stanowi fragment większej, prawdopodobnie nie zachowanej do dzisiaj całości. Być może przed wojną znajdował się w zbiorach dawnego Muzeum Miejskiego w Elblągu (Städtische Museum). Napis na kartce umieszczonej na zasuwanej deseczce, zamykającej skrzynkę informuje, że jest to drugi zestaw ciętych kamieni w Królewskim Muzeum Starożytności w Berlinie, z dawnej kolekcji gemm barona von Stosch.

Baron Philipp von Stosch (1691-1757) był podróżnikiem i dyplomatą oraz kolekcjonerem przede wszystkim gemm, ale także monet, map, książek, rękopisów, rycin i rysunków. Jego kolekcja oryginalnych gemm oraz ich kopii i odlewów, liczyła ponad 20000 sztuk i była w owym czasie największą w Europie. Po jego śmierci Johann Joachim Winckelmann (1717-1768) wyselekcjonował z tego ogromnego zbioru około 3500 sztuk, dokładnie je opisał i sklasyfikował. Klasyfikacja ta była później powtarzana w wielu katalogach a kolekcja barona von Stosch, która trafiła po jego śmierci do berlińskiego muzeum, powielana w postaci odlewów. Znajdujący się w muzeum elbląskim zestaw zdaje się być fragmentem takiego powielenia, przynależącego do drugiej klasy wg Winckelmanna (liczącej w całości 1879 sztuk), poświęconej mitologii greckiej i rzymskiej, wizerunkom bogów oraz ich atrybutom.

Krystyna Laskowska

Zbiory etnograficzne w Muzeum Archeologiczno-Historycznym w Elblągu

Tworzenie kolekcji etnograficznej w Muzeum Archeologiczno-Historycznym w Elblągu, ma stosunkowo krótką historię. Rozpoczęło się w 1981 roku, z chwilą powierzenia tego zadania zatrudnionemu w muzeum etnografowi. Kolekcję zapoczątkowały, przeniesione z działu artystycznego muzeum, zabytki etnograficzne, pochodzące ze zbiorów dawnego Städtisches Museum i Heimatmuseum w Elblągu. Były to: dwie żuławske szafy malowane z połowy XIX wieku; dwie malowane skrzynie posagowe z XIX wieku: żuławska i mazurska oraz żuławske krzesło, tzw. weselne, z roku 1829.

W 1981 roku przejęto z Ośrodka Kultury Miasta i Gminy w Nowym Dworze Gdańskim muzealia etnograficzne, pochodzące ze zlikwidowanej w 1978 roku Izby Regionalnej w

Kmiecinie (gm. Nowy Dwór Gd.). Otrzymane przedmioty codziennego użytku, meble, narzędzia zebrane z terenu Żuław, były w różnym stanie zachowania, od dobrego po destrukty i nie posiadały żadnej dokumentacji.

Zainicjowane w latach 80. XX w. penetracje terenowe, prowadzone na obszarze ówczesnego województwa elbląskiego (obejmującego po części: Żuławy, Powiśle, Warmię i Mazury) oraz poszukiwania na rynku antykwarycznym pozwoliły na powiększenie zbiorów do liczącej obecnie około 600 obiektów kolekcji. Składają się na nią 2 grupy zabytków wydzielone według ich pochodzenia: rodzime - użytkowane na miejscu, przez dawnych mieszkańców Żuław, Powiśla, Warmii i Mazur oraz „z przemieszczenia” - przyniesione przez nowych osadników, napływających na ten teren po zakończeniu II wojny światowej z różnych stron Polski. W grupie zabytków rodzimych, znajdują się przedmioty bardzo rzadkie i charakterystyczne dla regionu np. żuławskie radło, używane do spulchniania ciężkiej, żuławskiej ziemi, do którego należało zaprząć dwie pary koni, czy drewniane, łopaty do kopania rowów melioracyjnych, otaczających poszczególne gospodarstwa.

Osobną grupę muzealiów etnograficznych stanowi około 100 obiektów współczesnej sztuki ludowej, w której obok rzeźb, występuje plastyka obrzędowa. Są to głównie pisanki, o tradycyjnym zdobnictwie zaczerpniętym z różnych regionów Polski.

Zgromadzone i w miarę posiadanych środków sukcesywnie konserwowane meble, sprzęty i narzędzia pozwoliły na zorganizowanie w naszym muzeum dwóch stałych wystawach: „Żuławskie wiatraki” (2002) oraz „W żuławskim domu” (2007).

Anna Grzelak

Fotografia elbląska przed rokiem 1960

Wynalazek fotografii ogłoszono oficjalnie 7 stycznia 1839 na Académie Française, jednak na terenie Prus wiadano o nim wcześniej. Także pierwsze fotografie pojawiają się w Prusach bardzo szybko. Nawet tak prowincjonalne miasto jak Elbląg otrzymuje swój pierwszy srebrowy portret w przeciągu jedenastu niespełna lat. Równie szybko pojawiają się w Elblągu fotografowie: Gilinski, Muller, Sachse, Surand, Basillius, prawdopodobnie jedyna znana z nazwiska elbląska fotografka tamtych czasów Emma Drometh... Najznamienitsi z nich zostają

zauważeni i nagrodzeni na międzynarodowych salonach – o istnieniu innych świadczą tylko wpisy w książkach adresowych.

Szcątki ich dorobku rozproszonego bądź zniszczonego przez kataklizmy dwóch wojen światowych uzupełniają fotografie bezimiennych dokumentalistów wykonujących żmudną pracę zapisywania na szklanych kliszach obrazu okresu międzywojennego.

To poszatowane archiwum klisz i odbitek stanowi materiał nie tylko do analizy przeszłości miasta, ale także pole do badań nad wpływami trendów artystycznych na kulturę prowincjonalnego miasta. Fotografia, to przecież także sztuka